

ISSN 1300 - 1582

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SAYI : 7

YIL : 1996

KELAMİ PROBLEMLERİN KÜLTÜREL VE SİYASAL BOYUTU

SOSYAL ÇEVRE, KÜLTÜR, SİYASİ OLAYLAR: KELAM PROBLEMLERİ VE FIRKALAR

Doç.Dr. Abdurrahim GÜZEL*

GİRİŞ

Sosyal Bilimler, isminden de anlaşılacağı üzere, sosyal olaylardan kaynaklanan ve bu olaylarla içice olan bilim dalları olarak anlaşılmaktadır. Sosyal hayatımızda yaşadığımız her olay, her problem ve her türlü etkinlikler sosyal bilimler çerçevesinde ele alınma özelliği taşımaktadır. Buna bağlı olarak; sosyal bilimlerin, hayatın içinde olduğunu, hayattan soyutlanamayacağını, ayrı düşünölemeyeceğini söylemek mümkündür. Zira; sosyal bilimler esas itibariyle insan bilimidir ve konusu doğrudan doğruya insan ve onun fonksiyonlarıdır, diyebiliriz. Öyleyse; sosyal bilimlerin konuları ve ilkeleri teorik olmaktan çok, pratik hususlara ve ilkelere dayanmaktadır ve de dayanmalıdır. İnsan ve sosyal olayları değeriendirmede, kitapta yazılanlardan daha çok, yanımızda duran insanı, kendimizi ve toplumu dikkate almak daha doğru bir yol olsa gerektir. Kitaplarda yazılanlar da, neticede insanı tanıyarak yazılmıştır, denilebilir. Fakat, orada yazılanlar kendi dönemindeki insanı tanıyarak yazılmıştır. Biz ise, o yazılanlar aracılığıyla, hem o dönemi hem kendi zamanımızı tanıyoruz. Kendi zamanımızdaki olayları, nasıl bize göre değeriendiriyorsak, geçmiş zamanlardaki olayları ve problemleri de kendi zamanlardaki şartlar muvacesinde değeriendirmek en doğru yol olacaktır diye düşünöyoruz.

Kelam İlmine, yukarıda sayılan hususlar çerçevesinde baktığımızda; bazı yaklaşımlarda bulunmak mümkündür;

Öncelikle Kelam İlmi'nin bir sosyal bilim olduğunu ifade etmek durumundayız. Dolayısıyla hareket alanı sosyal hayattır ve de buna bağlı olarak temelde insandır.

Kelam İlminin genel olarak yapılan tariflerine¹, konusuna², gaye ve mertebelerine³ dikkatle bakıldığında , görölecek ortak noktanın, Mebde' ve mead, dünya ve ahiret saadeti ve

* E.Ü. İlahiyat Faköltesi, Öğretim Üyesi.

1) Kelam İlminin tarifi genel olarak iki ayrı yönde yapılmaktadır;

a) Konusuna göre; "Kelam, Allahü Teala'nın zatından ve sıfatlarından, mebd'e ve mead (başlangıç ve sonuç) itibariyle yaratılmış olanların hallerinden İslam Kanunu üzere bahseden bir ilimdir" Bir başka şekilde de; "İlm-i Kelam, uluhiyyet bahislerini, peygamberlerin gönderildiğini, onların bütün haber verdiklerinde doğru olduklarını ve buna bağlı olan hususları bilmekten ibarettir."

dolayısıyla insan ve sosyal hayat olduğu gözlenecektir. Bu iki unsurdan soyutlanmış bir sosyal bilim dalının tamamen teori planında kalmış, pratik faydadan uzak bir ilim haline gelmiş olacağı bilinen bir gerçektir. Halbuki gerçek manada bir Kelam İlmi, hiç bir şekilde, pratik faydadan uzak, tamamen teori planında kalmış, daha kısa bir ifadeyle insan ve toplumdan soyutlanmış bir bilim dalı değildir. Zira; birazdan izah edilmeye çalışılacağı üzere, problemlerin ortaya çıkışı teori olarak değil, aksine sosyal olaylardan mülhem olarak kendini göstermiştir.

Öyleyse; problemlerin ortaya çıkışına esas ve zemin teşkil eden sosyal ve siyasi olaylar, kendi zamanı içerisinde iyice değerlendirilmeli ve problemlerin çözümünde bu değerlendirmeler mutlaka dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde soyut ve teorik tartışmalardan pek fazla ileri gitmek mümkün olamamaktadır. İnsan vücudunda tesbit edilen bir hastalığı tedavi etmek için, tabibler tarafından ilk yapılan şeyin, hastalığa sebep teşkil eden şeyin ne olduğunu belirlemek istedikleri bilinen bir husustur. Ateşi olan bir hastaya verilen ateş düşürücü tedavisi geçici bir çözüm olup, esas tedavi, bu ateşin yükselme nedenlerinin araştırılması ve onun yok edilmesidir. Eğer o nedeni yok edemezseniz, sürekli verilen, ateş düşürücü ilaçlarla hastada yeni bir hastalığın oluşacağını söylemek için, çok iyi bir tabib olmak gerekmemektedir. Zira, verilen diğer ilaçların ya yan tesirleri olacak, ya da gereksiz ilaç yüklemesi yapıldığından olumsuz sonuçlar alınacaktır. Kelam İlminde de, bu bağlamda yapılması gereken, problemin kaynağını, oluşum dönemine bakarak tesbit etmek ve gelecekte o problemin tekrar etmemesine tedbir almak, esas olmaktadır. Zira, tariflerde de görüldüğü üzere, Kelam İlmi, mebd' ve mead'dan ve de ferdin her iki noktadaki saadetinden söz eden ve hedefleyen bir ilimdir. Öyleyse, insan saadetini sağlamak için problemlerin devam etmemesi gereklidir. Bu takdirde de problemin tesbiti yeterli olmuyor. Bunun çözümünü de üretmek aynı gayeler arasında sayılabilir.

b) Gayesine göre; "İlm-i Kelam, kesin deliller kullanmak ve vaki olacak şüpheleri gidermek suretiyle dini akideleri isbata güç kazandıran bir ilimdir".

Bu tarifler ve geniş açıklamaları için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara-1981, s.1 ; Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul-1988, ss.47-50 ; Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya-1991, ss.20-22 ; Cihat Tunç, *Sistematik Kelam*, Kayseri-1994, ss.4-5 ve diğer temel kelam kaynaklarının ilgili bölümleri.

- 2) **Konusu** : Bunu kısaca "Yüce Allah'ın zat ve sıfatları, risalet ve nübüvvet meseleleri, mevcut olması hasebiyle her mevcut olan şey ve İslam akidesini isbata ve müdafaaya yardım eden her malum" şeklinde ifade edebileceğimiz gibi, üç maddede de toplayabiliriz;
 - a) Gazzali öncesi kelimacılar döneminde; Allah'ın zatı ve sıfatları,
 - b) Felsefenin İslam Alemine yayılmasından sonra mevcud olan her şey,
 - c) Gazzali'den sonra Mantık İlminin geniş bir şekilde kullanılmasını takiben de, Kelam'ın konusu malum olmuştur. Yani, İslam Akaidini isbata yarayan her malum Kelam İlmi'nin konusudur.
- 3) Gayelerini de şu şekilde sıralamak mümkündür;
 - a) İnsanı taklid derecesinden kurtarıp kesin ve sarsılmaz iman derecesine yükseltir.
 - b) Doğru yolu arayanı irşad eder, inatçıları da susturur.
 - c) Akaid esaslarını, batıl chlinin ileriye sürcekleri şüphelerle sarsıntıya uğramaktan korur.
 - d) Diğer bütün dini ilimlere mesned teşkil eder.
 - e) Amel sahasında insanın niyetini saflaştırır ve itikadını sağlamlaştırır (Bkz. Bekir Topaloğlu, a.g.e. s.51-52 (Teftazani, *Şerhu'l-Makasid*, I,18 ; Cürcani, *Şerhu'l-Mevakif*, I,32-34 ; Taşköprüzade, *Mevzuat'u'l-Ulûm*, I, 595).

Şimdi konuya şöyle genel olarak bakalım ve bazı sorularla konuyu irdeleyelim;

Kelami problemler olarak bilinen konular nelerdir?

Bilindiği üzere, Kelam kitaplarında genel olarak; iman, büyük günah, şefaath, tevbe, sıfatlar, efal-i ibad, kaza-kader, hidayet-dalalet ve imamet gibi problemler ele alınmaktadır. Daha sonraları ise, Felsefe ile olan ilişki sonucunda da, bilgi bahsi ve kozmolojik problemler gibi bir kısım problemlerin aynı kapsamda ele alındığı görülmektedir.

Acaba problemler sadece bunlar mıdır? Bugün bu problemler oluşsa, yani Kelam İlmi, Eşari ve Maturidi döneminde değil de, bugün sistemize olmuş olsaydı, problemler bunlarla kalır mıydı? Veya bir kısmı ortaya çıkar mıydı? Canlı örnek vermek gerekirse; imamet ve halku'l-kuran meselesi bugün gündemde olur muydu? Veya gündemde olursa, hangi boyutta ele alınırdı? Konuya tarihi açıdan baktığımızda, Kelam kitaplarının süreci içerisinde imamet meselesi, hangi dönemlerde bu kitaplara bir mesele olarak girmiştir? Halku'l-Kuran meselesi, hangi dönemlerde kitaplarda yer almıştır? Neden daha önce yoktu da, belli bir dönemde yer aldı ve birden bire de, halife değişikliği ile "Yorgan giti kavga bitti" misalinde olduğu gibi, mesele gündemden çıkıverdi?

Büyük günah denince neyi anlıyoruz? Acaba, hırsızlık, içki ve diğer büyük günah olarak sayılan fiiller mi anlaşılıyor? Yoksa, kendi dönemine mahsus ve kendi döneminde meydana gelen adam öldürme boyutlu siyasi hadiselerin çözümünde esas olan problem mi anlaşılıyor? Daha başka bir ifade ile; bu problemin çözümünde, işin dini ve manevi boyutu mu, yoksa o gün yaşayan insanlar arasındaki sosyal bir problemin çözümü, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek mi, o günün insanının problemi idi?

Tevbe ve şefaath konuları buna bağlı değil midir? İman ve İslam konuları nelere göre şekillenmiştir?

Vehhabilerin tavırlarını nasıl anlayacaksınız? Abdulvahhab'ın hareketi ve anlayışı gerçekten dini bir kaygıdan mı kaynaklanıyordu? Yoksa, gidişata dur demek için, bilinen vehhabi tavır aracılığıyla dikkat mi çekilmek isteniyordu?

Imamet neden daha çok İran bölgesinde şekillenmiştir ve şii hareket neden bu bölgede yaygınlık kazanmış ve daha hızlı bir yayılma süreci göstermiştir?

Kelami problemlerin tamamen teorik boyutta tartışılmasına bakıyoruz. O kadar çok kavram kargaşasına boğulmuştur ki; esas espi neredeyse kaybolmuştur. Sanki, Kelile ve Dimne kitabını okuyoruz. Problemin ortaya çıktığı ortamda o konunun genellikle tek boyutlu olduğunu görmek mümkün olabilmektedir. Daha sonra ise, değişik boyutlar kazanmaktadır. İşte, büyük günah meselesi... Yukarıda değinildiği üzere, o insanlar bu meselenin kelami boyutunu tartışıyorlardı o gün ve o ortamda... Neyi tartışıyorlardı? Acaba ne olacaktı? Meydana gelen o acı olaylara nasıl çözüm bulunacaktı? Yani problem orada sadece adam öldürme olayı idi.

İtikadi fırkalara bakıyoruz... Odak noktaları bir veya iki problemdir. Mutezile denilince, aklımıza hemen nasıl sıfat problemi geliyorsa, Haricilik denilince de, büyük günah meselesi gelmektedir. Yine, Mürcie zihnimizde inan meselesini çağrıştırmaktadır. Öyleyse, bu da bize bu problem ve dolayısıyla bu anlayışların zaman, sosyal olaylar ve günün ihtiyacı merkezli olduğu kanaatını oluşturmaktadır.

Problemlerin birbirine bağlantılı ve bağımlı olarak entegre halde olması da dikkat çekici değil midir?

Büyük günah meselesinde katı tutum sergileyen bir anlayışın şefaathat konusunda esnek davranmasını bekleyemezsiniz. Böyle bir anlayış çerçevesinde şefaathatın olmaması tabii bir sonuçtur ve de öyle olmuştur. Tevbe konusu da buna bağlı olarak ele alınmaktadır. İlk dönemdeki harici anlayışta, büyük günah işleyen doğrudan doğruya dinden çıkmış olarak telakki edildiği için, tevbeyle fazla yer verilmez. Ama, daha sonra ortaya çıkan ve bir harici kolu olan İbadiyye'de ise, doğrudan din dışı sayılma yerine, nimet küfrü ve şirk küfrü kavramlarıyla bir esneklik getirilmesi yönüyle, bu esnekliğin sonucu olarak, tevbeyle yer verilmiştir. Büyük günah işleyen doğrudan şirk küfrüne düşmeyip, eğer tevbe eder ve pişmanlık duyarsa, şirk küfrüne düşmekten kurtulur, ama eğer pişmanlık duymayıp ısrar ederse, bu durumda şirk küfrüne düşüyor ve din dışı telakki ediliyor. İşte burada da kelamî problem olarak ele alınan bir konunun zamanla tavır değiştirmesinin bir örneği sergilenmiş olmaktadır.

İbadiyyede şefaathat ve masumiyet düşünemezsiniz. Çünkü, haricilik merkezli olması yönüyle, hurûc hareketi esastır. Madem ki; ayaklanma vardır, başkasından bir şeyler beklemeye espirisi pasifize olmak anlamına gelmektedir. Kendini yap, teşebbüs et ve başarıya ulaş espirisi esastır. Kendi uçağını kendin yap kampanyası gibi, kendi hakkını kendin elde et, mesajı yer almaktadır.

Ehl-i Beytin mazlum olduğunu düşünen bir anlayışta ise şefaathat mutlaka olmalıdır. Çünkü; sempati kazanma ve mazlum insanların iade-i hak edilmeleri ancak bu yolla mümkün olabilecektir. Masumiyet de böyle değil midir? Burada yani, şia düşüncesinde, harici düşüncenin aksine, kendi teşebbüs hareketi yerine, başkaları aracılığıyla hak elde etme espirisi öncelik taşıdığı için, şefaathat ve masumiyet temelde mevcut olmaktadır.

Esas itibarıyla bir şii kolu olmasına rağmen, özellikle masumiyet ve imamet konusunda, Şia'nın genel çizgisine pek de uyum sağlamayan fikirler ileri süren ve de bunu uygulamasıyla gösteren Zeyd b. Ali'nin tavrı ve konumu bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Zeyd b. Ali, İmamiyyece daha sonra benimsenmiş olan "bekle gör" nazariyesi şeklinde izah edebileceğimiz, gaib imam ve "beklenen kurtarıcı" fikrine katılmamakta, aynı zamanda İmamiyye'nin en büyük malzemesi ve can simidi olan Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer'in "gâsib" olmaları düşüncesini yıkarak "Efdal-Mefdul" görüşünü ortaya atmıştır. Efdal-Mefdul düşüncesi, her ne kadar, o günün şartlarında Zeyd b. Ali'nin hayatına mal olmuş ve kendi etrafındaki insanların büyük bir kısmı, bir takım propagandalar sonucu O'nu yalnız bırakarak böyle bir sonucu hazırlamış olsalar da, bu "Efdal-Mefdul" görüşü oldukça takdir edilir derecede sosyolojik bir yaklaşım olarak ele alınabilir.

İşte aynı guruba mensubiyetleri bilinen iki ayrı anlayışın, ayrı fikir tezahürleri... İmamiyye'de masumiyyet var, bekeyeceksiniz ve kurtarıcı gelip sizi kurtaracaktır... Daha sonra Zeydiyye adı verilecek olan gruba öncülük eden Zeyd b. Ali'de ise; beklemek çözüm değil, kendi hakkını kendin elde edeceksin. Her ikisi de, Emevi idaresine karşı olmakla birlikte, birisi pasif direnişi yani beklemeyi, diğeri aktif direnişi, yani ayaklanarak karşı koymayı tercih etmektedir. Genel çerçevede Şia'ya mensubiyeti ile bilinen bir anlayışın, neredeyse "harici" düşünceyi andıran bir huruç hareketi... Neden böyle? Çünkü, ortada Emeviler tarafından icra edilen, neredeyse bir zulüm hareketi var, buna bir "dur" demek lazım, bu da ancak fiili durumla, yani müdahale ile mümkün olabilir. İşte Zeyd b. Ali de bunu yapmıştır. Peki, Emevi idaresine karşı imiş gibi görünmesine rağmen, İmamiyye anlayışı bunu neden yapmamıştır? İşte o da, ayrı bir dikkat çeken noktadır ki; oraya ayrıca daha sonraları değinileceği üzere, orada problem idareyle sağlanmaya çalışılan diyalog ve idarenin bir takım başka yollarla, böyle bir pasif direnişi benimseyen, ama zahiren de kendi kontrolünde, kendine karşı görüntüsü veren bir grubun bulundurulmasındaki rolü...

İşte bütün bunlar, yani bu sosyal etkenler, şartlar ve gereksinimler zamanla unutulmuş, yok olmuş ve olay sadece teori planında ele alınarak kuru bir tartışmaya dönüşmüştür. Dolayısıyla da Kelam denilince kıl-u kâl akla gelir olmuştur. Halbuki kısa örneklerde gördüğümüz ve geniş olarak da ileride gücümüz yettiği oranda ele almayı planladığımız üzere, Kelam hayatın içindedir. İnanıyor muyuz? O halde Kelam ilmi, hayatın bir fonksiyonu ve gereği olarak bizimle beraber yaşamaktadır.

Burada çizmeye çalıştığımız genel panorama ve tesbitlerden sonra, sözlerimizin başında tesbit etmeye çalıştığımız kelam problemlerini daha doğrusu pratik yani ağırlıklı bulunan problemleri ayrı ayrı ele alarak sırasıyla bu sosyal yaklaşımlar çerçevesinde analiz etmek istiyoruz.

BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

Kelam kitaplarında büyük günah meselesi ele alınırken; önce büyük günah meselesine esas teşkil edecek olan; günah, ism, seyyie ve kebire gibi bazı kavramlar üzerinde durulur, konunun terminolojik yapısı ele alındıktan sonra, ıstılah yönüne dikkat çekilerek, bu fiillerde bulunanların durumları izah edilmeye çalışılır⁴.

Biz burada, bütün bu yazılan ve çizilenleri ayrı ayrı kaydetmiyor, kısa atıflarda bulunarak değerlendirmelere dikkat çekmek istiyoruz.

Günah kelimesinin, bir kısım sözlüklerde şu anlamlarda karşılık bulduğu ifade edilmektedir;

- a) Dince suç sayılan iş
- b) Herkesin vicdanını inciten iş

4) Burada ayrı ayrı referans vermeye gerek olmadığını düşünüyoruz. Bütün Kelam kitaplarındaki ilgili bölümlerde bu bilgileri bulmak mümkündür.

c) Sorumluluk⁵

Tanımlara ve verilen karşılıklara dikkat etmek gerekirse; ortak nokta, işlenen fiilin kamu vicdanında açtığı yara ve bunun telafisi için, insanlarda bulunması gereken sorumluluk duygusu ve bunun verleştirilmesi. Yani, kısa bir ifadeyle; problemde esas olan husus; insan ve içinde bulunduğu sosyal ortamdaki konumuna çekilen dikkat.

Büyük günah olarak sayılan hususlara dikkat edelim;

Öncelikle, hangi günahların büyük günah kapsamında ele alınacağı ittifak halinde değildir. Bu sayı dokuz,on, on iki, yetmiş derken 476 ya kadar çıkarılmış⁶ hatta müstakil olarak büyük günahları derleyen kitaplar meydana getirilmiştir.⁷

Bu noktada ilginç bir durum ortaya çıkıyor . Bir taraftan büyük günah işleyeninin durumu hakkında, ayet ve hadislerden mülhem olarak hükümler verilmeye çalışılıyor ve hatta veriliyor. Bu konuda Ehl-i Sünnetin ve diğer fırkaların neredeyse kesinlik ifade eden hükümleri serdediliyor. Diğer taraftan da, hangi günahların bu kategoride ele alınabileceği net çizgilerle belirlenmiş değil.

Öyleyse büyük günah denilince neyi anlayacağız?

Bunun için öncelikle ilk dönem hadiselerine dikkatli ve tahlili bir gözle ve o günün şartları içinde bakmak gerekecektir.

Bilindiği üzere, Hz. Osman'ın hilafetiyle birlikte, hilafet meselesinde bir nevi ihtilal olmuş ve Mervanoğulları Haşimoğullarına rağmen idareyi ele geçirmişler ve de aynı zamanda Hz.Osman'ın hilafeti süresince Hz.Osman'a kendilerine göre çok önemli işler yaptırmışlardır. Yapılan bu işlerin sonucunda meydana gelen tatsız olaylar herkes tarafından malumdur. Özellikle Hz.Osman'ın son altı yıllık döneminde olaylar, baskılar ve hoşnutsuzluklar iyice artmış ve Hz.Osman'ın öldürülmesiyle zahiren çözülmüş gibi görülen problem, gerçek anlamda yeni başlamıştır. Zira, altını çizerek söylemek gerekirse; İslam Dünyasında Hz.Osman'ın öldürülmesiyle birlikte ferdi planda ilk siyasi katil olayı meydana gelmiştir. Hem de öldürülen kişi, devlet başkanı konumundaki birisidir.⁸

5) Bkz. Cihat Tunç, a.g.e. s. 77 (Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ofset Baskı, Ankara-1970, s. 357)

6) Bkz. Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, a.g.e. ss. 120-121

7) Örnek olarak bkz. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zühri (748/1347); *Kitabu'l-Kebair* Beyrut-Tarihsiz,267 sh. Bu eserde toplam 70 ayrı günah, Büyük Günah kategorisinde sayılmaktadır. Bunlar arasında, resim yapmak, izar bağlamak ve cemaata gitmemek gibileri de bulunmaktadır.

8) Olayların ayrıntılarına, yazımızdaki çizdiğimiz hedef açısından fazlaca girmek istemiyoruz. Burada ifade etmeye çalıştığımız hususlar, zaten esas itibariyle ilk dönem hadiselerinden bahseden kaynakların hemen tümünde ortak olarak zikredilen hususlardır. Ancak, burada özellikle Hz.Muaviye'nin tavrının dikkat çekici olduğuna dikkat çekmek istiyoruz; Şam'a göre, daha uzak yerlerden, Mısır, Kufe ve Basra'dan gelen isyancılar, o kadar mesafeden geliyor, Medinede devlet başkanını muhasara ediyorlar. Fakat,daha sonra, ölüsüne

Tarih : 18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656

Bu önemli olayın ardından Hz.Ali halife olur ve gelişen olaylar daha da dikkat çekicidir. Hz.Osman'ın katillerini bulma noktasında, görünüşte aynı düşünceye sahip olan Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr, fiiliyatta çok ayrı konumlarda yer almaktadırlar. Ve sonuçta, bir başka acı tablo ortaya çıkar ki; Cemel Vakası... Blanço; içlerinde Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu bir çok sayıda sahabenin şehadeti...

Tarih: 14 Cemaziyelahir 36 / 9 Aralık 656

İşte ikinci siyasi katil... Ama bu birincisinden daha da ileri, çünkü blanço, birinciden daha fazla, müslümanın ölümü... Üstelik birincide, isyancı grupların baskın hareketi, ikincide ise, iki müslüman topluluğun sebep ne olursa olsun karşı karşıya gelerek karşılıklı mukatelesi... Yani, rivayet edilen hadis metninde geçtiği üzere,⁹ ortada katil ve maktul var, her ikisinin de niyeti karşısındakini altetmek ve katletmek...

Evet olaylar devam ediyor ve karşımıza ilk ikisini unutturacak derecede büyük bir hadise olan Siffin Savaşı çıkıyor.

Cemel Vakasında elde ettiği siyasi güç ile Şam problemini çözmek isteyen Hz.Ali'nin karşılaştığı üzücü tablo... Ve en iyimser rakamlarla ifade edebileceğimiz 3-5 bin müslümanın öldürüldüğü, çok ciddi sonuçların ortaya çıktığı üçüncü önemli olay... Bir başka tanımlamayla İslam Dünyasında ortaya çıkan ilk toplumsal siyasi katil olayı... Zira, Hz.Osman'ın öldürülmesiyle ferdi planda ortaya çıkan siyasi katil, Cemel ve onu takip eden Siffinle birlikte toplumsal boyut kazanmış ve birbirini altetmek amacıyla ortaya çıkan iki topluluğun doğurduğu acı sonucu...

Şimdi bu üç önemli olaya kronolojik açıdan dikkatle bakalım;

- 17 Haziran 656	Hz.Osman'ın öldürülmesi
- 09 Aralık 656	Cemel Vakası
- 8-9 Temmuz 657	Siffin Savaşı

Bu üç önemli olayın ilki ile sonuncusu arasında topu topu bir yıl zaman geçmiştir. Daha net bir ifadeyle bir yıl gibi kısa bir sürede, ferdi ve toplumsal planda ölümle sonuçlanmış üç önemli ve ciddi olay ...

sahip çıkacak olan Hz.Muaviye, Şam gibi fazla uzak olmayan yerden yardım göndererek muhasaraya müdahale etmiyor. Bu nokta, daha sonraları değinmeye çalışacağımız insan unsuru noktasından önemli olması itibarıyla burada dikket çekmek istedik.

9) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.5.s.48.

إذا قاتل المسلمان فالقاتل والمقتول في النار

Olaylar yıldırım hızıyla geliyor ve bir yıl gibi kısa süre içerisinde cereyan eden üç önemli olay... Öyle olaylar ki, kendi zamanından bugüne kadar hala üzerinde konuşulan ve çözüm üretilmeye çalışılan olaylar... Sonuçta öldürülen binlerce insan ve hepsi müslüman... Ve bunları öldüren yine binlerce insan ve onlar da müslüman...

İşte İslam Dünyası bu olaylar sonucunda tabir yerinde ise, ciddi anlamda sarsılmış, bir nevi ne yapacağını bilemez hale gelmiştir.

Siyasi noktadan baktığımızda, kelimenin tam anlamıyla iki başlılık, hatta Haricileri de bu anlamda sayarsak -ki; onlar da önemli bir konumdadır- üç başlılık ortaya çıkmıştır. İdare edenler de idare edilenler de ne yapacaklarını bilememektedirler.

İnsanların manen ve inanç yönüyle rahatsızlıklarına gelince; o konu apayrı bir önem arz ediyor. Çünkü; o güne kadar müslümanlar fetih hareketleri boyunca, daima gayri müslimlerle çarpışıyorlar ve ölenler şehit, kalanlar ise gazi ünvanını alıyorlardı. Halbuki bu son yılda meydana gelen olaylara dikkatle bakıldığında durum hiç de anlaşılır türden değildi. Karşı karşıya gelen toplulukların her ikisi de müslüman, üstelik büyük bir kısmı sahabe ve bir çoğu da aşere-i mübeşşere ismi verilen topluluktan idi. Ortada bir savaş vardı ve bu savaşta ölen de vardı, öldüren de... Ölen de müslümandı öldüren de...

Öyleyse durum ne olacaktır? Ölene ne denilecek, öldürene hangi hüküm verilecek ve uygulanacaktır? Bu insanlar iman ve İslam açısından nasıl değerlendirilecektir? Burada bu öldürme fiilini işleyenler Allah'ın emrine karşı mı gelmişlerdir? Yoksa bir görevi mi ifa etmişlerdir? Yine bu olaylar irade ile meydana gelen olaylar mıdır? Yoksa ilahi kader anlayışıyla mı izah edilmelidir?

H.z.Peygamber bu hususla ilgili olarak;

سَيَابُ الْمُسْلِمِ فَيُؤْرِدُ قَتْلَهُ كَفَرًا

"Müslümanların birbirlerine sövmeleri fışk, birbirlerini öldürmeleri küfürdür"¹⁰ buyurmuyor mu?

İşte bütün bunlar ve benzeri istifhamlar, o gün o olayları yakinen canlı olarak yaşayan insanların zihinlerini oldukça önemli derecede meşgul etmiş ve çözümler üretilmeye başlanmıştır. Böyle olması da insan tabiatı itibariyle kaçınılmazdır zaten.

Şimdi olaylara ve çözümlere, dikkatli bir gözle baktığımızda, o günün şartları ve problemleri açısından iki önemli hususun bulunduğu gözlenecektir;

1) Ölen ve öldürülenlerin durumu ne olacaktır?

2) Gerek öldürenler açısından ve gerekse Sıffin'in sonucunda hakem olayıyla birlikte, Allah'ın kitabının dışında insanları hakem kabul edenler açısından Allah'ın emrine

10) Buhari, Kitabul-İman, Bab:36 ; Müslim, İman, 116.

karşı gelme durumu ortaya çıkmıştır. Bunların dinen ve toplum açısından durumu ne olacaktır?

Olaya o günün şartlarında ve olayın seyri açısından dikkatle bakıldığında, problemin temelinde yukarıda sayılan iki hususa çözüm arayışının yatmakta olduğu görülebilecektir. Ne yapalım da, bu hususlara bir çözüm bulalım ve bu insanları kamu vicdanında nasıl bir konumda ele alalım gayreti zihinleri meşgul ediyordu. Zira, bunlara çözüm arayışıdır ki, o insanları birbirine düşürmüş, ve bu çözüm arayışıdır ki, daha sonra siyasi anlamda Emevi- Ehl-i Beyt çekişmesi, itikadi anlamda da Cebriyye - Kaderiyye anlayışlarını doğurmuştur.

İşte bizim Kelam literatürümüze "Büyük Günah" ismiyle giren problemin temelinde o günkü siyasi olaylara çözüm arayışı ve bu iki hususa cevap arama gayreti yatmaktadır diye düşünüyoruz. Yani, o zaman ve takibeden süreç içerisinde "Büyük Günah" denilince, zihinlerde oluşan şey doğrudan doğruya adam öldürme ve Allah'ın emrine karşı gelme suçu ve günahı idi. Yoksa hırsızlık, faiz, zina içki vb. günahlar o gün için, bu problem çerçevesinde sözkonusu değildi. Bu durum, upkı bizim zaman zaman zihnimize oluşturduğumuz tikel bir olayı, belli bir kategoriye, kalıba koymak suretiyle tümel hale getirip hüküm vermeye benzemektedir. O insanlar sayılan o iki hususa cevap arıyorlardı. Yoksa büyük hacımlarla müstakil olarak yazılan kitaplarda ayrı ayrı sayılan büyük günahlara değil. Gerek Harici düşüncede ve gerekse biraz daha mülayim konumda olan Haricilerin yaşayan kolu İbadiyye düşüncesinde, büyük günah işleyen dinden çıkar veya ikincisine göre nimet küfrüne düşer, hükmüne varılırken, kastedilen şey, ne hırsızlıktır ne de faiz veya zinadır. Zihinlerde dolaşan problem adam öldürme ve Allah'ın emrine karşı gelme problemidir.

Ancak zaman içinde, büyük günah meselesi o hale gelmiştir ki, neredeyse problemin ortaya çıkmasındaki siyasi ve sosyal şartlar, problemin esas nüvesi gözardı edilerek, diğer bir çok günah, aynı kategoriye konulmaya başlanmış ve biraz önce de ifade ettiğimiz gibi büyük günah sayısı 476 ya kadar çıkarılmış, hatta müstakil *Kitabu'l-Kebair* isimlerini taşıyan kitaplar yazılmıştır. Cemaata gitmemek vb. bir çok husus adam öldürme ve Allah'ın emrine karşı gelme kategorisinde ve derecesinde büyük günahlar arasında sayılmıştır.

Burada şu sual zihnimize gelebilir. Her ne kadar bu problemin çıkışındaki esas nokta, adı geçen iki husus ise de, sayıları çoğaltılan bir çok günahın da aynı bağlamda ele alınmasında ne sakınca olabilir? Belki de iyi olur, insanlar bunlardan belki daha dikkatli bir şekilde sakınırlar.

Bunun, normal olarak düşünülmesi mümkündür. Ancak, böyle bir durum, olayın farklı bir mecrada ele alınması sonucunu doğurur kanaatindeyiz. Zira, sihirbazlık yapmakla, cemaata devam etmemek gibi fiiller, olayın ve problemin ortaya çıkışında esas olan adam öldürmekle aynı konumda ele alınamaz. Bu hem iki ayrı hususun aynı konumda ele alınması bakımından uygun olmadığı gibi, bilimsel yaklaşım açısından da uygun değildir diye düşünüyoruz. Zira, bir olaya, bir probleme çözüm ararken, problemin ortaya çıkışındaki şartlar ve durumlar mutlaka dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde belki de, basit bir ifadeyle söylemek gerekirse, bu durum elma ile armudun birlikte toplanmasına benzeyecektir. Öte yandan sözkonusu büyük günah meselesinin ortaya çıkışında, meydana gelişinde, daha doğ-

rusu o günün insanların çözüm aradığı problem, adam öldürme iken, biz hangi gerekçeyle bu probleme hiç hesapta olmayan problemi aynı derecede ilave edeceğiz ve aynı kategoride değerlendireceğiz? Buna bilimsel anlamda hakkımızın olmadığını ifade etmek belki yerinde olacaktır.

Burada, bütün bunları söylerken, son bir noktayı belkide en önemli tesbiti belirtmek uygun olacaktır;

Sözlerimizin başından beri ifade etmeye çalıştığımız husus, herhangi bir kelami problemi ele alırken öncelikle o problemin nüvesini teşkil eden noktanın iyi tesbit edilmesinin gerekliliğidir. Bunun için de o problemin çıkış dönemine, onu hazırlayan olaylara ve şartlara bakmanın çok büyük önemi vardır. Burada yapılan da bundan başka bir şey değildir. Çünkü, esas husus ile tali hususlar birbirine karıştırılmak suretiyle, her ikisi aynı kategoride ele alınınca, isabetli bir sonuca varmak biraz zor gözükmemektedir. Eğer öncüller iyi tesbit edilmemişse, önermemizin sonucunun doğru çıkmasını bekleyemezsiniz. Öncüller yakın ifade etmiyorsa, o önermeden yakın ifade eden bir hükmü çıkaramazsınız.

Bu noktadan tekrar "Büyük Günah" meselesine bakalım;

Büyük günahın yukarıda sayılan, oluşumuna etki eden olayları gözönünde bulundurduğumuzda ve bu olaylara dikkatle baktığımızda, bu günahın, topluma karşı işlenen suçların oluşturduğu günahlar olduğu gözlenecektir. Diğer büyük günah diye tali konularda sayılanlar ise, ferdi planda meydana gelen günahlar kategorisinde ele alınmaktadır. Örneğin, cemaate gitmemeyi, hangi gerekçeyle, toplumun düzenini tehdit eden ve topluma karşı işlenen suç niteliğindeki adam öldürmeyle aynı kategoride ele alacaksınız? Zaten, hırsızlık, faiz ve zina gibi zaman içinde büyük günah kategorisinde sayılan günahlar, esas olarak, büyük günah diye sayılan adam öldürmeye emsal olarak ele alınmıştır ve de öyle alınmalıdır.

Burada da, bu günahların toplumsal yönü dikkate alınarak bir kıyasa gidilebilmektedir. Yani, eğer bir suç toplumu hedef alıyorsa, bu kategoride ele alınabilir. Bir suç ferdi planda kalıyorsa başkadır, topluma mal oluyorsa başkadır ve ayrı bir konumda yer alır. Bunun basit olarak, halk arasındaki bir örnekle şekillendirirsek; Eğer bir adam, hiç kimseye zararı olmadan, akşam akşam kendi halinde içkisini içiyorsa, toplumda onun bu halini kimse bilmez ve hiç kimse de ona karışmaz. Ama eğer, bu hareketi başkalarına olumsuz yönde yansıtırsa, işte o zaman toplum, ona müdahale eder ve artık onun o hareketi toplumsal bir özellik kazanmış ve problem toplumsal bir problem haline gelmiştir. Belki de, burada yeri gelmişken ifade etmek te faydalı olur. Emr-i Bi'l-Ma'ruf konusu da aynı kategoride ele alınmalıdır. O da, doğrudan doğruya toplumsal bir sorumluluk olarak algılanmalıdır. Güncel tabirle, otokontrol dediğimiz şey, bundan farklı olmamalıdır.

Bütün bunlar gözönünde bulundurularak, şu noktayı dikkatten kaçırmamanın daha doğru olacağını ifade etmek istiyoruz; Büyük günah olarak algılanan hususlara sebep teşkil eden olaylar, büyük günah anlayışı için birinci derecede aslı olarak ele alınmalı, buna emsal olarak ele alınan diğerleri de, emsal olarak kalmalı ve öyle değerlendirilmelidir. Bunlar asla birbirine karıştırılmamalıdır. Aslında "asıl" ile "tali" hususların birbirine karıştırılmadan ele alınması genel ilkesinin burada da uygulanmasının yerinde olacağını düşünüyoruz.